

До спеціалізованої вченої ради
ДФ 35.051.092
у Львівському національному
університеті імені Івана Франка
79000, м. Львів, вул. Університетська, 1

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертацію Федорович Наталії Андріївни «Співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у кримінальному праві України», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Оцінка актуальності теми дослідження. Комплексний аналіз та вирішення проблем кримінально-правової оцінки співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом є актуальним та потрібним для кримінально-правової доктрини та практики з таких міркувань.

По-перше, небезпідставно вважається, що кримінальні правопорушення, які вчиняються не однією особою, а у співучасті, є більш суспільно небезпечними, а протидія їм створює на практиці більше проблем. Саме тому представники науки кримінального права повинні приділити більше уваги дослідженню кримінально-правових засобів протидії співучасті у кримінальному правопорушенні в цілому та її специфічних різновидів зокрема.

По-друге, велика частина змін, які внесені до КК України останніми роками, стосуються введення до кримінального законодавства нових складів кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом. Водночас загальне кримінально-правове регулювання співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, попри його очевидну недосконалість, залишається напрочуд стабільним. Наявні норми інституту співучасті у кримінальному правопорушенні не вирішують усіх наявних проблем співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом і тому потребують змін.

По-третє, прогалини та недоліки у регулюванні співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у кримінальному праві зумовлюють і проблеми у практичній діяльності, адже здійснювати кримінально-правову кваліфікацію діянь співучасників кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом є доволі складно за недосконалості КК України, а також за відсутності правових позицій Верховного Суду. Відтак, не дивно, що можна знайти різні варіанти кримінально-правової оцінки діянь осіб, які беруть участь у вчиненні кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом.

По-четверте, проблема співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у кримінально-правовій доктрині не досліджувалась у повному обсязі. Досі немає одностайної позиції у розв'язанні певних проблем

співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, а деякі питання взагалі залишилися поза увагою науковців.

Сукупність цих факторів доводить тезу про те, що комплексний аналіз та вирішення проблемних питань співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом є актуальним та необхідним як для науки, так і для практики.

Наукова обґрунтованість положень, висновків та рекомендацій, що містяться у дисертації. Більшість наукових положень, висновків та рекомендацій, викладених і сформульованих у дисертації, є доведеними та належно обґрунтованими. Це забезпечується обсягом та різноманітністю джерельної бази, веденням коректної наукової полеміки, використанням методології, яка вдало підібрана з урахуванням особливостей предмета дослідження (с.7 роботи), логікою викладення матеріалу, яка дала можливість авторці повно та всебічно розкрити тему дисертації та виконати поставлені завдання (с. 6-7 роботи). Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового пізнання відповідно до встановлених вимог визначені коректно (с. 7 роботи), співвідносяться між собою як загальне та часткове.

Наукові висновки та положення, висвітлені у дисертації, є результатом творчого опрацювання вагомого масиву юридичної та іншої спеціальної літератури (всього 250 джерел), вивчення матеріалів судової практики (проаналізовано 250 вироків судів першої інстанції, рішень апеляційної інстанції, постанов Верховного Суду та вироків Вищого антикорупційного суду) та інших емпіричних джерел (результати анкетування із з'ясування позиції правників щодо питань співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом (усього 72 респонденти)). Результати дослідження апробовані у 14 (чотирнадцяти) наукових працях, серед яких п'ять наукових статей (чотири у фахових наукових виданнях категорії «Б» та одна у періодичному виданні іноземної держави) та дев'ять тез доповідей на наукових та науково-практичних заходах.

Ознайомлення з дисертацією дає можливість зробити висновок про те, що Н. А. Федорович досягла мети дослідження, а саме: проаналізувала співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням виду співучасника і форм співучасті та виробила провила кримінально-правової кваліфікації такої співучасті.

Наукова новизна представлених теоретичних результатів проведеного дослідження полягає у тому, що робота є дійсно першим у вітчизняній кримінально-правовій науці комплексним дослідженням співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у кримінальному праві України.

У ході проведеного дослідження одержано нові наукові положення, які мають важливе і теоретичне, і практичне значення, серед яких варто виокремити та відзначити такі:

- поділ на три групи та шість підгруп усіх кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом за критерієм фактичної можливості виконання у співучасті об'єктивної сторони таких правопорушень особою, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта. Створення на підставі цього єдиної цілісної системи, виявлено особливості співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом та сформульовано правила кримінально-правової кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у кожній із виокремлених груп та підгруп;

- правило, відповідно до якого при конкуренції загальної та спеціальної норми, остання з яких сформульована як кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом, співучасники кримінального правопорушення, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта, несуть кримінальну відповідальність за співучасть у вчиненні кримінального правопорушення, яке передбачене загальною нормою;

- правила кримінально-правової оцінки співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, вчиненого групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою та злочинною організацією, що розроблені з урахуванням особливостей виокремлених груп та підгруп кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом. Доводиться можливість особи, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта, бути учасником вчинення кримінального правопорушення у складі відповідної форми співучасті і нести кримінальну відповідальність залежно від підгрупи вчиненого кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом: або за статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, яка передбачає кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом; або за іншою статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, ніж учасник, який наділений ознаками спеціального суб'єкта;

- правила кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом з урахуванням виду співучасника щодо кожної з виявлених груп та підгруп вказаних правопорушень;

- позиція, відповідно до якої не можна кваліфікувати діяння особи, яка наділена ознаками спеціального суб'єкта, і схилила іншу особу, яка не наділена такими ознаками, до вчинення кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом, як опосередковане виконання такого правопорушення, оскільки протилежне твердження суперечить і вченню про посереднє вчинення кримінального правопорушення, і положенням інституту співучасті у кримінальному правопорушенні. Обґрунтовано, що особа, яка не наділена ознаками, вказаними в диспозиції статті Особливої частини КК України, має нести кримінальну відповідальність: або за вчинення кримінального правопорушення із загальним суб'єктом, або за вчинення іншого правопорушення, якщо вчинені нею діяння не є кримінально караними, а особа, яка наділена ознаками спеціального суб'єкта, залежно від учинених нею діянь, – за організаторство, підбурювання чи пособництво в тому кримінальному

правопорушенні, за яке несе відповідальність особа, яка виконує об'єктивну сторону відповідного правопорушення, або має визнаватися учасником правопорушення, якщо вчинене першою особою діяння не є кримінально-караним;

- твердження про те, що особа, яка наділена правовим статусом, отриманим внаслідок проходження правової процедури, але з певних причин ця правова процедура не відповідає нормативно-правовим приписам (неправильний підрахунок голосів, підкуп осіб, які вправі наділяти людей відповідним правовим статусом, помилки в системі відбору і тому подібне), якщо вона вчинить кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом, може визнаватися спеціальним суб'єктом, якщо набуття таких ознак не відбулося всупереч її волі і була наявна можливість відмови від отримання такого правового статусу.

Академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації у дисертації та у наукових публікаціях Н. А. Федорович рецензентом не виявлено.

Практичне значення одержаних результатів у науково-дослідній сфері, правотворчості, правозастосовній діяльності та навчальному процесі достатньою мірою висвітлене у вступі до дисертації (с. 14) і сумнівів не викликає. Вважаю, що передусім результати наукового дослідження Н. А. Федорович можуть бути використані безпосередньо практиками (адвокатами, прокурорами та суддями) для обґрунтування варіантів кримінально-правової оцінки співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, законодавцями (членами робочих груп та парламентаріями) при розробці нормативного регламентування цих проблем у новому КК України або для удосконалення положень чинного КК; науково-педагогічними та науковими працівниками при підготовці відповідних навчальних та наукових робіт з тематики, пов'язаної зі співучастю чи суб'єктом складу кримінального правопорушення.

Оцінка змісту дисертації. Структура роботи, як видається, побудована правильно та логічно. Авторка виправдано розпочинає дослідження із висвітлення його методології, а вже потім переходить до з'ясування окремих питань.

У **Розділі I «Методологія дослідження співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом»** авторка описала методологію аналізу співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, зосередила свою увагу на історичному та зарубіжному регулюванні співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом. У результаті чого було виведено дефініцію поняття співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом і окреслено вихідні позиції щодо певних спірних питань співучасті, на яких базується дисертація.

Авторка дисертації вдало помітила, що основним проблемним питанням співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом є можливість виконання особою, яка не наділена ознаками, вказаними у

диспозиції статті Особливої частини КК України, усієї (частини) об'єктивної сторони кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом. При цьому вона зауважила, що особливості співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням форм співучасті практично не досліджувались.

У роботі доведено, що нормативне регулювання співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом розвивалось непослідовно у зв'язку з тим, що українські землі входили у склади різних держав, законодавство яких перебувало на неоднакових етапах розвитку. Починаючи з середини XVI ст. прослідковується нормативне регулювання співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, оскільки з'являються норми про кримінальну відповідальність співучасників кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом. Дисертантці вдалося констатувати, що лише у XX ст. законодавцями сформульовано загальні положення, які частково регулюють співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, а саме: норма, у якій вказувалось, що ознаки, які характеризують особу, інкримінуються тим співучасникам, у котрих вони наявні (схожа до норми, викладеної у ч. 3 ст. 29 КК України), та норма про кваліфікацію діянь співучасників військового кримінального правопорушення (ідентична нормі, що закріплена у ч. 3 ст. 401 КК України).

Аналіз авторкою дослідження зарубіжного досвіду показує, що існують різні можливості регулювання співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, але не всі вони придатні для запозичення, адже при перенесенні деяких з них у КК України виникне потреба у зміні усього інституту співучасті у кримінальному правопорушенні, хоча необхідності у цьому немає. Констатовано два способи регулювання співучасті у кримінальному правопорушенні: 1) розширення поняття виконавця та 2) формулювання норм про співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням різноманітності таких правопорушень.

Враховуючи визначення поняття співучасті у кримінальному правопорушенні, спеціального суб'єкта кримінального правопорушення, кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом, дисертанткою сформульовано та винесено на загальну дефініцію співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом – це умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення, хоча б один із яких наділений ознакою(-ми) спеціального суб'єкта, яка(-які) відображена(-і) у відповідній диспозиції статті чи частини статті Особливої частини КК України або яка(-і) впливає(-ють) з формулювання інших ознак складу цього кримінального правопорушення, у вчиненні умисного суспільно небезпечного кримінально протиправного діяння (дії або бездіяльності).

Розділ II «Особливості співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням виду співучасника» присвячено виявленню особливостей співучасті у кримінальному правопорушенні зі

спеціальним суб'єктом з урахуванням виду співучасника. У цьому розділі проаналізовано позиції щодо кримінально-правової оцінки діянь виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача і пособника, які не наділені ознаками, вказаними у диспозиції статті Особливої частини КК України. Вчена підтримала твердження, що особа, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта, у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом може бути співвиконавцем, організатором, підбурювачем та пособником. З цим твердженням варто погодитись і нам.

Авторкою виділено та проаналізовано три групи кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом: 1) кримінальні правопорушення зі спеціальним суб'єктом, об'єктивну сторону яких у співучасті не може виконати особа, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта; 2) кримінальні правопорушення зі спеціальним суб'єктом, усю об'єктивну сторону яких у співучасті може виконати особа, яка не наділена ознаками, вказаними у диспозиції статті Особливої частини КК України; 3) кримінальні правопорушення зі спеціальним суб'єктом, лише частину об'єктивної сторони яких може виконати у співучасті особа, яка не наділена ознаками, вказаними у диспозиції статті Особливої частини КК України.

За спільними рисами серед кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом першої групи виявлено дві підгрупи: кримінальні правопорушення зі спеціальним складом, тобто такі кримінальні правопорушення, у яких суб'єктом є особа, що наділена правовим статусом, отриманим внаслідок проходження відповідної правової процедури, кримінально-протиправне діяння якої пов'язане з покладеними на неї обов'язками, і в результаті нього заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода суспільним відносинам, учасниками яких є вказані особи, та кримінальні правопорушення зі спеціальним суб'єктом, об'єктивна сторона яких сформульована, як невиконання чи неналежне виконання особистих обов'язків особи, які не притаманні широкому колу суб'єктів, і такі обов'язки неможливо делегувати іншій особі. Вказано, що у цій групі особа, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта, може виконати лише діяння, які притаманні організатору, підбурювачу та пособнику.

Дисертанткою виявлено та описано особливості кримінально-правової оцінки діянь співучасників у таких підгрупах кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом другої групи: у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, які утворилися у результаті диференціації складів кримінальних правопорушень за суб'єктом; у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, які утворилися у результаті диференціації, зокрема, за суб'єктом, але містяться в інших Розділах Особливої частини КК України, ніж загальна норма; у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, які утворюють «пари» і вичерпують усіх можливих суб'єктів; у кримінальних правопорушеннях, у яких ознаки спеціального суб'єкта сформульовані негативним способом.

Авторка обґрунтовано стверджує, що кримінально-правова оцінка діянь співучасників кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом першої підгрупи другої групи регулюється нормою, визначеною ч. 3 ст. 29 КК України. Виконавець, співвиконавець, організатор, підбурювач чи пособник, які наділені ознаками спеціального суб'єкта, несуть кримінальну відповідальність за вчинення кримінального правопорушення із кваліфікованим, особливо кваліфікованим чи привілейованим складом, співучасники, що не наділені відповідними ознаками, – за вчинення кримінального правопорушення з основним складом, якщо у вчиненому відсутні інші ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення.

Дисертантка вважає, що Верховному Суду потрібно сформулювати позицію такого змісту: при конкуренції загальної та спеціальної норми, остання з яких сформульована як кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом, співучасники кримінального правопорушення, які не наділені ознаками спеціального суб'єкта, несуть кримінальну відповідальність за співучасть у вчиненні кримінального правопорушення, яке передбачене загальною нормою.

За відсутності такого припису кваліфікація вчиненого повинна здійснюватися наступним чином: діяння особи, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта і виконує усю (частину) об'єктивну(-ої) сторону(-и) кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом у співучасті, за нормою, яка передбачає кримінальне правопорушення із загальним суб'єктом; виконавця (співвиконавця), який наділений ознаками, вказаними у диспозиції статті Особливої частини КК України, – за нормою, яка передбачає кримінальне правопорушення із спеціальним суб'єктом; організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною ст. 27 КК України і тією статтею (частиною статті), яка передбачає кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом.

У кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом третьої підгрупи другої групи, на думку Н. А. Федорович, виконавець (співвиконавець) буде нести кримінальну відповідальність за вчинення того кримінального правопорушення, спеціальним суб'єктом якого він є. Організатор, підбурювач чи пособник несе кримінальну відповідальність за те кримінальне правопорушення, у вчиненні якого брав участь.

У кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом четвертої підгрупи другої групи, особа, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта, як вважає дисертантка, не може нести кримінальну відповідальність за виконавство чи співвиконавство такого кримінального правопорушення, оскільки ці діяння для такої особи є дозволеними. Однак, функції організатора, підбурювача та пособника така особа може виконувати і нести кримінальну відповідальність за відповідні діяння.

Авторка зробила спробу довести, що у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом третьої групи, тобто у кримінальних правопорушеннях

із складеним складом, які об'єднують кримінальне правопорушення зі спеціальним складом та кримінальне правопорушення, у якому суб'єкт загальний, співвиконавцем, організатором, підбурювачем чи пособником може бути особа, яка не наділена ознаками, вказаними у диспозиції статті Особливої частини КК України. При цьому, для уникнення суперечностей щодо кримінально-правової оцінки діянь співвиконавця підтримано позицію щодо доповнення КК України положенням про співвиконавця як особи, яка виконує частину об'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Розділ III «Особливості співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням форм співучасті» відображає особливості співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням форм співучасті та правила її кримінально-правової оцінки.

У дисертації стверджується, що учасниками групи осіб та групи осіб за попередньою змовою як простої форми співучасті у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, об'єктивну сторону яких у співучасті не може виконати особа, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта, а також у підгрупі кримінальних правопорушень, ознаки спеціального суб'єкта яких сформульовані негативним способом, можуть бути лише особи, які наділені ознаками, вказаними у диспозиції статті Особливої частини КК України. У кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом усю об'єктивну сторону яких у співучасті може виконати особа, яка не наділена ознаками спеціального суб'єкта (за винятком підгрупи вказаної вище), та у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, лише частину об'єктивної сторони яких може виконати у співучасті особа, яка не наділена ознаками, вказаними у диспозиції статті Особливої частини КК України, для констатації існування групи осіб та групи осіб за попередньою змовою як простої форми співучасті можлива наявність лише одного виконавця (співвиконавця), який наділений ознаками спеціального суб'єкта. Дисертантка наголошує, що для констатації факту вчинення кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом групою осіб за попередньою змовою як складною формою співучасті, організованою групою та злочинною організацією достатньо лише одного учасника, який наділений ознаками спеціального суб'єкта. Інші учасники можуть бути не наділені ознаками спеціального суб'єкта.

Також зроблена спроба пояснити можливість кримінально-правової оцінки діянь учасників як простих, так і складних форм співучасті за різними статтями (частинами) статей Особливої частини КК України залежно від того, чи наділена особа ознаками спеціального суб'єкта у відповідних підгрупах кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом.

Авторка наголошує на необхідності внесення змін до ст. 30 КК України, які б дозволяли здійснювати посилання на відповідну частину ст. 27 КК України у випадку вчинення кримінального правопорушення

організованою групою чи злочинною організацією, оскільки у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, вчинених організованою групою чи злочинною організацією, визнання усіх осіб, незалежно від того, чи наділені вони ознаками спеціального суб'єкта, виконавцями такого правопорушення нівелює не тільки роль цих співучасників, але й ознаки спеціального суб'єкта.

Для полегшення здійснення кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом сформульовано правила кримінально-правової кваліфікації таких випадків. Відповідно, особі, яка здійснює кримінально-правову оцінку, відтепер необхідно буде віднести вчинене кримінальне правопорушення до відповідної групи кримінальних правопорушень зі спеціальним суб'єктом, вибрати підгрупу і відтак віднайти потрібні правила.

У зв'язку із наведеним вважаю, що Н. А. Федорович у цілому всебічно і повно розкрила предмет дослідження, а робота має комплексний характер. Авторкою на належному науково-методологічному рівні розглянуто як особливості співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом з урахуванням виду співучасника, так і особливості такої співучасті із урахуванням форм співучасті. Результат дослідження поданий у вигляді авторської наукової концепції. Висновки до роботи засвідчують, що Наталії Андріївни Федорович вдалося виконати завдання, поставлені у дисертаційному дослідженні, та досягти його мети.

Дисертація оформлена відповідно до встановлених нормативних вимог, виконана граматично та стилістично правильно. Ознайомлення із дослідженням дає можливість зробити висновок про те, що Н. А. Федорович є сумлінною вченою, яка вміє логічно викладати та аналізувати теоретичний, практичний та законодавчий матеріал, формулювати виважені та узагальнені висновки, застосовувати різні методи пізнання системно, у взаємозв'язку.

Разом із тим, як і будь-яка творча праця, рецензована робота не позбавлена окремих **дискусійних положень**, обговорення яких прикрасить публічний захист.

1) Авторка визначає об'єктом та предметом дослідження своєї роботи співучасть у кримінальному правопорушенні та співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у кримінальному праві України. Відповідно до цього дисертантка цілком обґрунтовано з'ясовує розуміння цього явища та концентрує свою увагу на проблемах кримінально-правової кваліфікації різноманітних випадків такої співучасті. Однак, застосування кримінального права чи кримінально-правова оцінки в широкому сенсі не може обмежитись лише застосуванням вироблених правил кримінально-правової кваліфікації. Кримінальне право передбачає необхідність застосування до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, у тому числі й у співучасті зі спеціальним суб'єктом, різноманітних заходів кримінально-правового впливу. Тому постає закономірне питання: чи є якісь особливості застосування заходів

кримінально-правового впливу до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у співучасті зі спеціальним суб'єктом?

2) Чи є на думку дисертантки змістовна відмінність від наведеного у її роботи доктринального розуміння поняття спеціального суб'єкта складу кримінального правопорушення і змісту ч.2 ст. 18 КК України. Нагадаємо, що у ч.2 ст. 18 КК України визначено, що *«Спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа»*. Натомість у рецензованій роботі зазначається, що *«спеціальний суб'єкт володіє такими ознаками, як фізична особа, осудність, досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, спеціальна ознака, яка зазначена у статті (частині статті) Особливої частини КК України або впливає з інших ознак складу кримінального правопорушення. Саме з такого розуміння поняття спеціального суб'єкта ми будемо виходити при дослідженні співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом»*. Справа, видається, у тому, що за своїм змістом ці поняття є різними. Нормативне визначення спеціального суб'єкта фактично відкидає можливість загального суб'єкта вчинити кримінальне правопорушення спільно зі спеціальним, адже останній вчиняє кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути *лише певна особа*.

3) Видається, що всі кримінальні правопорушення із спеціальним суб'єктом поділяються на дві групи: ті, в яких суб'єкт правопорушення є засобом диференціації кримінальної відповідальності, і ті, в яких спеціальний суб'єкт є криміноутворюючою ознакою. Тоді й правила оцінки співвиконання можуть відрізнитися – у першому типі – воно можливе, хоча й буде оцінене за різними статтями: особи вчиняють у співучасті злочин зі загальним суб'єктом, але особа, яка наділена спеціальними ознаками, відповідає за «свою», диференційованою статтею (це відповідає ч.3 ст. 29 КК України). У другому – взагалі неможливе, оскільки буде відсутня така ознака співучасті, як спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення. Чи не вистачить для формулювання правил кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом такої класифікації випадків її прояву?

4) У підрозділі 2.2 у межах «другої» групи кримінальних правопорушень ви виокремлюєте *«кримінальні правопорушення зі спеціальним суб'єктом, які утворилися у результаті диференціації складів кримінальних правопорушень за суб'єктом»* (с. 130) і уточнюєте, що це такі склади, де ознака спеціального суб'єкта є ознакою, що кваліфікує кримінальне правопорушення. З цим складно посперечатися, однак чи не подібні за правовою природою спеціальні норми, які містяться у самостійних статтях Особливої частини (можливо навіть у інших розділах Особливої частини)?

5) Аргументація щодо невизнання спеціальним суб'єктом особу, яка досягла 18-ти річного віку, в цілому сприймається (с. с. 132-133), однак не відповідає не одне питання: якщо «додаткова» ознака спеціального суб'єкта виконую функцію «обмеження» кола потенційних суб'єктів, а досягнення більш пізнього віку якраз обмежує таке коло на осіб віком від 16 до 18 років, тоді чому це не спеціальний суб'єкт. Крім того, досягнення повноліття, напевно пов'язується не з цифрою років, а із певними можливостями (ступенем розвитку особистості, здатності усвідомлення нею певних особливостей відносин тощо), що також в цілому характерне для спеціального суб'єкта. Тому із цим висновком у роботі можна посперечатися.

Висновок: З огляду на викладене, вважаю, що дисертація Федорович Наталії Андріївни «Співучасть у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом у кримінальному праві України», подана на здобуття ступеня доктора філософії у галузі знань «Право» за спеціальністю «Право», є завершеним самостійним дослідженням, у якому отримано нові науково обґрунтовані результати, що у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, яке має істотне значення для кримінального права, а саме: визначено особливості кримінально-правової оцінки співучасті у кримінальному правопорушенні зі спеціальним суб'єктом, сформульовані її правила.

Отже, за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю і достовірністю, науковою і практичною значущістю отриманих результатів, повнотою їх викладення в опублікованих дисертанткою наукових працях, а також за оформленням дисертація відповідає вимогам, які встановлені в п.п. 6, 7, 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44, а її авторка, Федорович Наталія Андріївна, на підставі публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

**доцент кафедри кримінального
права і кримінології
Львівського національного
університету імені Івана Фрака,
кандидат юридичних наук, доцент**

Олександр МАРІН